

Spis treści

Spis skrótów	11
Wprowadzenie	13
ROZDZIAŁ I. Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa	25
1.1. Klasycy niemieckiego liberalizmu	26
1.1.1. „Neoliberalizm socjologiczny” Wilhelma Röpke i Aleksandra Rüstowa	27
1.1.2. Porządek państwowy według Franza Böhma	33
1.1.3. Społeczna gospodarka rynkowa Alfreda Müllera-Armacka	36
1.1.4. Porządek konkurencyjny Waltera Euckena	39
1.1.5. Koncepcja polityki społeczno-gospodarczej Ludwiga Erharda	42
1.2. Geneza i źródła społecznej gospodarki rynkowej	45
1.2.1. Ordoliberalizm i szkoła fryburska jako teoretyczny fundament koncepcji społecznej gospodarki rynkowej	46
1.2.2. Ordoliberalizm na tle innych koncepcji ekonomicznych	50
1.2.3. Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej	54
1.2.3.1. Zasady główne w społecznej gospodarce rynkowej	55
1.2.3.2. Zasady konstytuujące porządku gospodarczego	57
1.2.3.3. Zasady regulujące porządku gospodarczego	60
1.3. Implementacja i ewolucja społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech po II wojnie światowej	62
1.3.1. Sytuacja Niemiec po II wojnie światowej	63
1.3.2. Dyskusja na temat porządku gospodarczego przed reformą walutową z 1948 roku	69
1.3.3. Reforma gospodarczo-walutowa z 20 czerwca 1948 roku	75
1.3.4. Efekty reform Ludwiga Erharda	78
1.3.5. Społeczna gospodarka rynkowa w Niemczech po odejściu od władzy Ludwiga Erharda w 1966 roku	87
1.4. Podsumowanie	94

ROZDZIAŁ II. Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze w Polsce po 1989 roku	97
2.1. Teoretyczne aspekty i cele transformacji systemowej	99
2.1.1. Transformacja jako proces wieloaspektowy	101
2.1.1.1. Transformacja ekonomiczna	103
2.1.1.2. Ustrój państwa jako przedmiot transformacji.....	106
2.1.2. Cele procesu transformacji	109
2.2. Przyczyny i skutki upadku socjalizmu oraz gospodarki centralnie sterowanej w Polsce	113
2.2.1. Charakterystyka realnego socjalizmu i gospodarki centralnie sterowanej	115
2.2.2. Sytuacja polityczna oraz społeczno-gospodarcza w Polsce w latach osiemdziesiątych XX wieku.....	117
2.2.3. Gospodarka socjalistyczna a gospodarka rynkowa	124
2.3. Przemiany polityczno-społeczne w Polsce od końca lat osiemdziesiątych XX wieku do roku 2004	126
2.3.1. Aspekty międzynarodowe transformacji systemowej w Polsce.....	128
2.3.2. Rola i znaczenie obrad „okrągłego stołu” oraz wyborów z 4 czerwca 1989 roku w procesie przemian systemowych.....	131
2.3.3. Aspekty polityczne przemian systemowych w Polsce w latach dziewięćdziesiątych XX wieku	136
2.3.4. Sfera społeczna w procesie transformacji systemowej.....	144
2.4. Transformacja systemu ekonomicznego.....	148
2.4.1. Rządowy program stabilizacji gospodarczej z 1989 roku	150
2.4.2. Zmiany własnościowe w polskiej gospodarce.....	155
2.4.3. Przekształcenia sektora bankowego	160
2.4.4. Przekształcenia sektora rolniczego.....	162
2.5. Podsumowanie	164

ROZDZIAŁ III. Analiza porównawcza polskiego i niemieckiego systemu politycznego i społeczno-gospodarczego w aspekcie społecznej gospodarki rynkowej	166
3.1. Polski i niemiecki system polityczny – analiza komparatystyczna	167
3.1.1. Polski system polityczny.....	169
3.1.1.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej	169
3.1.1.2. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej.....	170
3.1.1.3. Premier i Rada Ministrów	172
3.1.1.4. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej	174
3.1.1.5. System partyjny	176
3.1.1.6. Wymiar sprawiedliwości.....	178
3.1.1.7. Proces legislacyjny.....	180
3.1.1.8. Zorganizowane grupy interesu	182

3.1.2.	Niemiecki system polityczny	185
3.1.2.1.	Konstytucja Republiki Federalnej Niemiec.	185
3.1.2.2.	Prezydent Federalny (<i>Bundespräsident</i>)	188
3.1.2.3.	Rząd federalny i kanclerz	189
3.1.2.4.	Parlament Związkowy (<i>Bundestag</i>)	191
3.1.2.5.	Rada Związkowa (<i>Bundesrat</i>)	193
3.1.2.6.	System partyjny	194
3.1.2.7.	System sądowniczy	195
3.1.2.8.	Proces legislacyjny	197
3.1.2.9.	Stowarzyszenia polityczne i grupy lobbystyczne	198
3.2.	Analiza porównawcza polskiej i niemieckiej polityki ekonomicznej ...	201
3.2.1.	Rola państwa w polityce ekonomicznej	201
3.2.2.	Polityka konkurencji	205
3.2.3.	Polityka podatkowa i budżetowa	211
3.2.4.	Polityka pieniężna i walutowa	216
3.3.	Analiza porównawcza polskiej i niemieckiej polityki społecznej	224
3.3.1.	Rola państwa w kształtowaniu polityki społecznej	224
3.3.2.	Polityka zatrudnienia oraz system zabezpieczeń rynku pracy	228
3.3.3.	System emerytalno-rentowy	236
3.3.4.	System opieki zdrowotnej	242
3.4.	Podsumowanie	248

ROZDZIAŁ IV. System ekonomiczno-społeczny Polski w dobie globalizacji i integracji. Szanse i zagrożenia	252
4.1. Istota globalizacji i integracji	254
4.2. Wpływ procesu globalizacji na przemiany systemowe w Polsce	263
4.2.1. Wyzwania i zagrożenia stojące przed Polską w dobie globalizacji ...	266
4.2.2. Szanse dla Polski związane z globalizacją	272
4.3. Wpływ integracji Polski z Unią Europejską na przebieg procesu transformacji	277
4.3.1. Rola i znaczenie Polski w Unii Europejskiej	280
4.3.2. Szanse i korzyści związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej	284
4.3.3. Zagrożenia związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej ...	289
4.4. Perspektywy rozwoju społecznej gospodarki rynkowej	294
4.4.1. Społeczna gospodarka rynkowa a proces globalizacji	295
4.4.2. Społeczna gospodarka rynkowa a integracja europejska	301
4.4.3. Społeczna gospodarka rynkowa a współczesny kryzys ekonomiczny	306
4.5. Podsumowanie	311
Zakończenie	314
Bibliografia	320

Wprowadzenie

Pod koniec lat 80. XX wieku rozpoczął się okres gwałtownych przemian w Europie Środkowo-Wschodniej. Państwa dawnego bloku socjalistycznego, w tym także Polska, stanęły przed trudnym zadaniem przeobrażenia swoich systemów politycznych i gospodarczych w demokratyczne państwa, oparte na gospodarce rynkowej. Także polskie elity polityczne i intelektualne stanęły przed koniecznością odpowiedzi na pytanie, jaki model ustroju społeczno-gospodarczego należałoby w kraju wprowadzić? Nie było to zadanie łatwe, gdyż na przełomie lat 80. i 90. XX wieku znaczna część społeczeństwa oczekiwała większej wolności oraz daleko idących zmian w relacjach pomiędzy władzą a obywatelami. Problem polegał jednak na tym, że zarówno ówczesna władza, jak i opozycja skupiona wokół „Solidarności” nie były gotowe do samodzielnego rządzenia. W tej sytuacji niezbędnym stało się wypracowanie kompromisu, polegającego na podziale władzy oraz uwzględnieniu postulatów i oczekiwań każdej ze stron¹.

Wyobrażenia dotyczące przyszłego ładu społeczno-gospodarczego były do-
syć ogólnikowe. Miał on być oparty na wolnościowym ładzie gospodarczym,
gdzie kluczową rolę powinna odgrywać własność prywatna. Wiele wątpliwości
i kontrowersji wzbudzał natomiast sposób realizacji konkretnych reform oraz
droga, która miała doprowadzić do szybkiego i sprawnego przebiegu procesu
transformacji. Spodziewano się, że proces ten wiązać się będzie z licznymi kosz-
tami społecznymi, a zatem podjęte działania musiały być dobrze przemyślane,
aby w możliwie największym stopniu zminimalizować negatywne konsekwencje
wprowadzania demokracji oraz wolnego rynku. Popularne wówczas były różne-
go rodzaju doktryny oparte na liberalizmie gospodarczym, w którym dopatrywa-
no się jedynie słusznej, a także możliwej do praktycznej realizacji ścieżki reform.
Po wielu latach gospodarki socjalistycznej, w kraju nie brakowało zwolenników
neoliberalnej odmiany kapitalizmu. Opowiadali się oni za daleko idącą liberali-
zacją systemu gospodarczego z niewielkim udziałem państwa. Cenna wydawała
się również, zdecydowanie mniej popularna, teoria ordoliberalizmu oraz kon-
cepcja społecznej gospodarki rynkowej, która stanowiła teoretyczny fundament
dla przemian społeczno-ustrojowych w Republice Federalnej Niemiec okresu

¹ Patrz: Cz. Kiszcza, *Na bagnetach kiepsko się siedziało*, „Gazeta Wyborcza”, 6.02.2009.

powojennego. To właśnie doświadczenia niemieckie mogły okazać się dla wielu polityków i naukowców bardzo pomocne w opracowywaniu koncepcji polskiej transformacji, gdyż niektóre wyzwania stojące przed polską gospodarką oraz pojawiające się problemy były podobne do tych, z którymi borykali się Niemcy bezpośrednio po II wojnie światowej.

Po zakończeniu II wojny światowej i upadku reżimu hitlerowskiego Niemcy Zachodnie stanęły przed wieloma wyzwaniami. Kraj był w znacznym stopniu dotknięty zniszczeniami wojennymi, gospodarka opierała się na systemie nakazowo-rozdzielczym (nastawionym głównie na produkcję wojenną), a demokratyczne instytucje trzeba było zbudować zupełnie od podstaw. Na to wszystko nakładały się poważne problemy społeczne oraz powszechnie panująca nędza². W takich realiach kluczowe stało się znalezienie rozwiązań, które zaspokoilyby najważniejsze potrzeby socjalne ludności i wprowadziły kraj na drogę szybkiego wzrostu gospodarczego. W zainicjowanych w 1948 roku reformach aspekt społeczny odgrywał zatem istotną rolę.

Sytuacja społeczno-ekonomiczna Polski w schyłkowym okresie socjalizmu nie była aż tak dramatyczna, ale problemy, z jakimi należało się zmierzyć wskazywały na pewną analogię. Możemy do nich zaliczyć zerwanie z systemem gospodarki centralnie sterowanej i jej ewolucję w kierunku gospodarki rynkowej, zastąpienie totalitaryzmu przez demokrację oraz zapewnienie ochrony socjalnej tym grupom społecznym, które w wyniku nadchodzących przemian straciły możliwość samodzielnego zatroszczenia się o swoją egzystencję. Już sama nazwa „społeczna gospodarka rynkowa” miała stać się gwarantem takiego przebiegu reform, gdzie postulat wolności gospodarczej miał iść w parze ze sprawiedliwością społeczną. W późniejszym okresie znalazło to również odzwierciedlenie w art. 20 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, który głosi, że „społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”³.

Analizując genezę koncepcji społecznej gospodarki rynkowej można zauważyć, że zrodziła się ona z krytyki zarówno kapitalizmu, jak i gospodarki centralnie sterowanej. Jej fundamentem jest gospodarka rynkowa z wolnym rynkiem, gdzie polityka gospodarcza państwa jest spójna z polityką społeczną. Za takim modelem państwa i ustroju opowiadał się Ludwig Erhard, który jako minister gospodarki, a następnie kanclerz RFN, uczynił z tego założenia centralny aspekt

² Patrz: T. Kaczmarek, P. Pysz, *Ludwig Erhard i społeczna gospodarka rynkowa*, IPSPAN, Warszawa 2004, s. 35–62.

³ Patrz: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, art. 20.

swojej koncepcji⁴. Przymiotnik „społeczna” miał zaś wskazywać jedynie na to, że gospodarka rynkowa nie jest celem samym w sobie, lecz zawsze powinna mieć społeczny charakter. Innymi słowy, oznaczało to nic innego, jak służbę dla społeczeństwa. W centrum uwagi postanowiono postawić aspekt ludzkiej wolności, gdzie jednostka nie jest ograniczana w swoich wyborach ani przez władzę państwową, ani przez grupy monopolistyczne, które dzięki swojej dominującej pozycji dyktują reguły gry na rynku. Gwarantem wolności wyboru jest rynek oparty na wolnej konkurencji oraz zabezpieczenie socjalne słabszych grup społecznych. Kolejnymi, ważnymi elementami społecznej gospodarki rynkowej są: swoboda wyboru zawodu i miejsca pracy, prawo do rozwoju własnej osobowości, dysponowanie własnością prywatną bez ograniczeń, odpowiedzialność za własną działalność oraz system zabezpieczeń socjalnych dla grup, które trwale lub czasowo wykluczone są z procesu gospodarowania⁵. Istotą koncepcji jest to, że wszystkie jej elementy tworzą spójną całość, a zatem wyłączenie chociażby jednego z nich powoduje zakłócenia i nieprawidłowości w funkcjonowaniu całego ładu społeczno-gospodarczego.

Współcześnie koncepcja ta często poddawana jest krytyce, a wielu badaczy i praktyków życia społeczno-gospodarczego podważa jej aktualność oraz przydatność w praktyce gospodarczej. Nie jest to do końca zgodne z myślą twórców tej koncepcji, uważających społeczną gospodarkę rynkową za zestaw uniwersalnych wytycznych, określających ramy dla funkcjonowania wolnościowego ładu społeczno-gospodarczego. Zasadniczym jego elementem jest silne i demokratyczne państwo, które poprzez stosowanie zasad konstytuujących zapewnia stabilność wartości pieniądza, otwartość rynków, prywatną własność środków produkcji, swobodę zawierania umów, egzekwuje odpowiedzialność za wyniki działalności oraz gwarantuje stałość polityki gospodarczej⁶. Konkretnie instrumenty tej polityki należy jednak stale dopasowywać do zmieniającej się rzeczywistości, pamiętając przy tym, by nie ingerowały one w przebieg procesu gospodarowania.

Porównując podjęte w Polsce po 1989 roku działania do zasad zawartych w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, można pokusić się o stwierdzenie, że jedną z głównych przyczyn niepowodzeń i negatywnych skutków ubocznych reform była słabość państwa w zakresie kształtowania ładu społeczno-gospodarczego. Zaproponowany przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy program dostosowawczy, swoją strukturą oraz modelem reform zbliżony był w większym stopniu

⁴ Patrz: L. Erhard, *Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft*, ECON, Düsseldorf 1962.

⁵ Patrz: W. Kraus, *Soziale Marktwirtschaft. Marktwirtschaftliche und soziale Umorientierung in der DDR*, Ludwig-Erhard-Stiftung, Bonn 1990, s. 54–59.

⁶ Patrz: P. Pysz, *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, PWN, Warszawa 2008, s. 62.

do koncepcji monetarystyczno-neoliberalnej niż ordoliberalnej⁷. Efektem przyjęcia takiej perspektywy była rezygnacja z wyraźnie określonej strategii rozwojowej, co zaowocowało zepchnięciem na dalszy plan dziedzin istotnych dla długofalowego rozwoju kraju. Problemy bezpieczeństwa osobistego obywateli, opieki zdrowotnej, oświaty i nauki czy inwestycji w rozwój infrastruktury przez długi czas nie były w należyty sposób rozwiązywane przez kolejne ekipy rządzące. Towarzysząca temu zjawisku szerząca się skala korupcji, rosnąca stopa bezrobocia oraz rozwarstwienie dochodów przyczyniały się do silnej stratyfikacji ekonomicznej polskiego społeczeństwa, co skutkowało, i nadal skutkuje, licznymi napięciami społecznymi. Z jednej strony powstał biegun bogactwa, z drugiej zaś, marginalizacja rosnącej części społeczeństwa. Według Barbary Polaszkiwicz po pierwszej dekadzie transformacji odsetek osób żyjących poniżej minimum socjalnego wyniósł w 1999 roku aż 52,2%, podczas gdy w 1990 r. „tylko” 20,5%. Z 15% wówczas stopy bezrobocia, aż 80% bezrobotnych nie miało prawa do zasiłku, a ponad 75% pracujących miało dochody niższe od płacy średniej⁸. Lekceważenie wartości państwa prawa doprowadziło do powstania realnego kapitalizmu, opartego na klientelizmie i korupcji, upodabniając go bardziej do modelu typowego dla krajów Ameryki Południowej niż niemieckiego czy anglosaskiego⁹.

W takiej sytuacji nadal użyteczne wydają się być dalsze dyskusje oraz badania zarówno nad przebiegiem transformacji ustrojowej w Polsce, jak i koncepcją społecznej gospodarki rynkowej. Nie można również pominąć tematyki związanej z globalizacją, która przyczynia się do dezaktualizacji niektórych teorii w naukach społecznych oraz indukuje liczne zmiany w dotychczasowej praktyce społeczno-gospodarczej. Jest to istotne z punktu widzenia oceny przemian systemowych, a także dla sformułowania propozycji odnośnie kierunku zmian obowiązującego ładu ustrojowego. Uwzględnienie w analizie procesu transformacji systemowej jedynie perspektywy politologicznej nie odzwierciedla całokształtu i złożoności procesu przemian, dlatego też szczególną uwagę należy zwrócić na prowadzenie badań interdyscyplinarnych, korzystających z dorobku naukowego takich dziedzin, jak: ekonomia, socjologia, psychologia społeczna czy historia. Jest to istotne, ponieważ tylko kompleksowa i wielostronna analiza, uwzględniająca doświadczenia historyczne i stale zmieniające się otoczenie, może umożliwić sformułowanie skutecznych rekomendacji dla polityki gospodarczej, które doprowadzą do spójności polityki społecznej i gospodarczej. To z kolei stanowi

⁷ Patrz: J. Kowalewska, *Polska w globalnych organizacjach finansowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia”, tom 12, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 72–74.

⁸ Patrz: B. Polaszkiwicz, *Jaki model gospodarki rynkowej w Polsce?*, w: P. Pysz, E. Mączyńska [red.], *Spółeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, PTE, Warszawa 2004, s. 214.

⁹ Tamże, s. 214–215.

niezbędny warunek stabilnego, zrównoważonego oraz długofalowego rozwoju społeczeństwa.

Z początkiem lat 90. ubiegłego wieku, transformacja ustrojowa stała się przedmiotem rozległych badań naukowych. Fascynacja tym obszarem wynikała głównie z faktu, że każda przemiana ustrojowa jest niepowtarzalna i wyjątkowa, a korzystanie z cudzych doświadczeń w tym zakresie jest do pewnego stopnia ograniczone. Każdorazowo należy szukać i wypracować nowe rozwiązania, aby proces modernizacji móc przeprowadzić z możliwie najmniejszymi skutkami ubocznymi. Istotne w tym zakresie jest holistyczne spojrzenie na problemy i wyzwania stojące przed polityką społeczno-gospodarczą państwa. Co prawda, obszar badań ekonomicznych wydaje się w tej dziedzinie kluczowy, jednak nie można zapominać, że transformacja gospodarcza stanowi tylko jeden z elementów transformacji systemowej. Dopiero analiza aspektów społecznych, politycznych czy kulturowych przemian ustrojowych w Polsce po 1989 roku, może ukazać kompleksowy obraz ówczesnych problemów, a tym samym umożliwić opracowanie utylitarnych rozwiązań przydatnych dla praktyki społeczno-gospodarczej.

Badacze zajmujący się od końca lat 80. XX wieku problematyką reform systemowych z reguły reprezentowali różne szkoły, kierunki oraz poglądy, co spowodowało, że przemiany społeczno-gospodarcze analizowane były z zastosowaniem różnych metod i perspektyw badawczych. Szybko okazało się jednak, że tradycyjne podejścia mikro- i makroekonomiczne nie dostarczają wystarczających podstaw metodologicznych do analizy procesu transformacji¹⁰. Skłoniło to, zwłaszcza ekonomistów, do wykorzystania i zastosowania podejść cząstkowych, opracowanych przez inne obszary współczesnej ekonomii, np. nową ekonomię instytucjonalną, teorię praw własności, teorię publicznego wyboru. Także popularna na początku lat 90. XX wieku w naszym kraju perspektywa neoklasyczna okazała się niewystarczająca do badania i wyjaśniania ówczesnych przemian ustrojowych, gdyż nie przewidywała w gruncie rzeczy miejsca dla prawa własności czy prywatyzacji jako zjawiska. Dodatkowo nurt ten traktował instytucje jako dane niezmiennie, co w przypadku analizy procesu transformacji gospodarczej zupełnie nie przystawało do rzeczywistości, czyniąc w dużym stopniu perspektywę neoklasyczną bezużyteczną. Mimo to, dla wielu naukowców i polityków stała się ona bardzo atrakcyjna, co znacznie spopularyzowało szkołę neoliberalną w Polsce. Praktyka życia codziennego szybko jednak podważyła przydatność doktryny neoliberalnej w rozwiązywaniu problemów, przed którymi stoi współczesna polityka społeczno-gospodarcza.

Alternatywę w stosunku do podejścia liberalnego stanowiły koncepcje wywodzące się ze szkoły keynesowskiej. Entuzjaści tej doktryny opowiadali się za

¹⁰ Patrz: M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, PWN, Warszawa 2007, s. 30.

większym interwencjonizmem państwowym w procesie przemian ustrojowych, a także większą rolą państwa w życiu publicznym. Ich zdaniem, państwo za pomocą instrumentów polityki fiskalnej i polityki pieniężnej powinno sterować przebiegiem procesu gospodarowania. Stanowisko neoliberałów w tym zakresie było odmienne, co prowadziło do licznych sporów oraz dyskusji pomiędzy zwolennikami obydwu szkół¹¹. Obydwa podejścia zdominowały w dużym stopniu badania na temat przebiegu przemian ustrojowych w Polsce po 1989 roku, odsuwając na dalszy plan koncepcje koncentrujące się na kształtowaniu reguł gry podmiotów rynkowych. Analizując piśmiennictwo o tematyce związanej z transformacją można zauważyć dużą przewagę badań uwzględniających zarówno klasyczny, jak i keynesowski punkt widzenia przemian dokonanych w Polsce. W naturalny sposób zmarginalizowało to badania uwzględniające inne perspektywy teoretyczne, jak chociażby wspomnianą szkołę ordoliberalną.

Jako przedmiot badań naukowych koncepcja społecznej gospodarki rynkowej cieszyła się w Polsce niewielką popularnością w ostatniej dekadzie XX wieku. W latach 90. ubiegłego wieku pozycji książkowych analizujących społeczną gospodarkę rynkową było w Polsce zaledwie kilka. A i te koncentrowały się raczej na historii przemian ustrojowych w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej, natomiast brakowało prób analizy niemieckich doświadczeń z ordoliberalizmem w kontekście ich użyteczności dla polskich przemian systemowych. Dopiero od początku XXI wielu można zauważyć wśród polskich naukowców stopniowy wzrost zainteresowania tematyką społecznej gospodarki rynkowej oraz niemiecką odmianą liberalizmu. Większość z nich jest związana z Polskim Towarzystwem Ekonomicznym, które od kilkunastu lat, we współpracy z Ogólnoeuropejskim Ośrodkiem Badawczym we Vlotho, prowadzi badania nad społeczną gospodarką rynkową w Polsce i w Niemczech oraz nad ordoliberalizmem¹². Efektem tej współpracy jest stopniowy wzrost zainteresowania tą tematyką wśród polskich uczonych, zwłaszcza w kontekście transformacji systemowej. Nie zmienia to jednak faktu, że bezpośrednich badań nad społeczną gospodarką rynkową w Polsce, uwzględniających ordoliberalną koncepcję ładu gospodarczego jest stosunkowo niewiele. Zwłaszcza aspekt społeczny tak istotny w tej koncepcji jest często pomijany lub traktowany podrzędnie w stosunku do aspektów ekonomicznych, co powoduje konieczność prowadzenia dalszych badań nad tym systemem.

W tej sytuacji cenna może się okazać analiza przemian przeprowadzanych w Niemczech Zachodnich po 1948 roku. Polityka Niemiec, skupiająca się w głów-

¹¹ Patrz: M. Guzek, *Zakotwiczenia neoliberalizmu. Neoliberalizm to nie religia, to ustrój*, w: „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 3(42)2013, Uczelnia Łazarzkiego, Warszawa 2013, s. 28–40.

¹² Patrz: P. Pysz, *Seminaria na temat społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech – Vlotho 1991–2002*, w: *Spoleczna gospodarka rynkowa*, P. Pysz, E. Mączyńska [red.], *Spoleczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, PTE, Warszawa 2004, s. 247–265.

nej mierze na zapewnieniu reguł gry podmiotom rynkowym, a także precyzująca długofalowe cele polityki społeczno-gospodarczej, doprowadziła do stabilnego i wysokiego wzrostu gospodarczego, wzrostu produkcji oraz skutecznego odejścia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej, przy jednoczesnym zapewnieniu spokoju społecznego. Dla odmiany, proces transformacji systemowej w Polsce nacechowany był licznymi niepokojami i protestami społecznymi. Korzystanie z doświadczeń niemieckich może być użyteczne dla współczesnej praktyki społeczno-gospodarczej, ponieważ cele stawiane przed polityką w państwach demokratycznych o gospodarce rynkowej na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci w zasadzie się nie zmieniły. Stałej weryfikacji i aktualizacji wymagają natomiast narzędzia polityki gospodarczej państwa. Postęp technologiczny i zmieniające się otoczenie wymagają wyjątkowej precyzji w doborze metod, mających prowadzić do dobrobytu całego społeczeństwa oraz bezpieczeństwa i sprawiedliwości społecznej.

Głównym celem, który przyświecał autorowi niniejszej monografii jest analiza przemian politycznych oraz społeczno-gospodarczych, jakie miały miejsce w Polsce po 1989 roku oraz analiza komparatystyczna systemów politycznych i społeczno-gospodarczych Polski oraz Niemiec w aspekcie koncepcji społecznej gospodarki rynkowej oraz teorii ordoliberalizmu. Wychodząc z założenia, że analiza przemian gospodarczych jest niewystarczająca dla zrozumienia całości kształtu i złożoności procesu transformacji, w pracy została podjęta próba interdyscyplinarnego podejścia do wybranych problemów badanej tematyki. Publikacja ma na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu oraz zakresie w procesie transformacji systemowej w Polsce po 1989 roku zostały uwzględnione założenia koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Główna teza monografii sprowadza się do twierdzenia, że po ponad dwudziestu latach transformacji systemowej w Polsce, w praktyce nie udało się osiągnąć wielu założeń i wytycznych zawartych w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Z powodzeniem udało się zrealizować dużą część reform gospodarczych, choć nie bez zastrzeżeń. Przykładem może być prywatyzacja, której nierzadko towarzyszyły liczne skandale oraz korupcja¹³. W wielu momentach zaniedbano oraz zmarginalizowano społeczny aspekt reform, co pogłębiło istniejące różnice w poziomie dochodów, przyczyniając się do wzrostu liczby ludności dotkniętej wykluczeniem społecznym, a tym samym wzrostu negatywnych zjawisk społecznych, takich jak przestępczość czy ubóstwo. W związku z powyższym nasuwa się kolejne pytanie, czy próba wzorowania się na doświadczeniach niemieckich oraz chęć ich wprowadzenia w polskiej rzeczywistości była w ogóle adekwatna w nowopowstałych realiach. Innym pytaniem jest to, czy po 40. latach od wpro-

¹³ Patrz: M. Jarosz, *Obys' żył w ciekawych czasach*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009, s. 147–164. Por. także: M. Jarosz [red.], *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, ISPPAN, Warszawa 2008; P. Śmiłowicz, *Misjonarze i zawodowcy*, „Newsweek”, 1.02.2009.

wadzenia społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech, można ją było skutecznie wprowadzić w innym kraju. Odpowiedzi na te pytania nie są jednoznaczne, a w środowisku naukowym można znaleźć odmienne opinie na ten temat.

Kolejnym celem przeprowadzonych badań jest chęć uzyskania odpowiedzi na pytanie, na ile koncepcja społecznej gospodarki rynkowej jest przydatna oraz użyteczna wobec wyzwań stojących przed współczesną polityką społeczno-gospodarczą Polski, Niemiec oraz Unii Europejskiej. Kryzys finansowy i ekonomiczny, który rozpoczął się w 2008 roku w Stanach Zjednoczonych, a następnie kryzys zadłużeniowy niektórych państw Unii Europejskiej obnażyły słabości podejścia liberalnego opartego na wartościach. Proces renacjonalizacji polityk narodowych potwierdził założenia teorii realistycznej, która obecnie przeżywa swój renesans.

Kolejne tezy, które zostały poddane weryfikacji na łamach niniejszej publikacji mówią, że implementacja społecznej gospodarki rynkowej w Polsce nie powiodła się, gdyż priorytetem polityki społeczno-gospodarczej państwa po 1989 roku stały się cele ekonomiczne, co doprowadziło do zaniedbania celów społecznych. Rozdzielenie, podczas zainicjowanych z końcem lat 80. XX wieku reform, aspektów ekonomicznych od aspektów społecznych, było zignorowaniem jednej z fundamentalnych zasad koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, stanowiącej o spójności polityki społecznej z polityką gospodarczą państwa. W trakcie transformacji systemowej, jaka miała miejsce w Polsce po 1989 roku, nie spełniono również kolejnego postulatu zawartego w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, mówiącego o neutralności państwa w gospodarce oraz ograniczeniu jego roli do tworzenia ram funkcjonowania ładu gospodarczego, pilnowania porządku, tworzenia prawa i jego egzekucji. Niepożądanym skutkiem takiego podejścia były m.in. liczne przypadki nadużycia władzy, nepotyzm czy korupcja.

Ostatnia teza, którą autor sprawdza na łamach niniejszej monografii mówi, że konkretne narzędzia polityki społeczno-gospodarczej, zastosowane w trakcie implementacji społecznej gospodarki rynkowej w Republice Federalnej Niemiec po 1948 roku, straciły co prawda na aktualności, jednak główne zasady tworzące ramy funkcjonowania ładu społeczno-gospodarczego zwanego społeczną gospodarką rynkową są nadal aktualne, nawet w czasach globalizacji.

Książka stanowi również próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: w jakich obszarach polityki społecznej oraz polityki gospodarczej w największym stopniu zrealizowano założenia koncepcji społecznej gospodarki rynkowej podczas przemian systemowych w Polsce po 1989 roku? Czy teoria ordoliberalizmu i koncepcja społecznej gospodarki rynkowej są nadal aktualne i użyteczne dla współczesnej polityki społeczno-gospodarczej? Czy w obliczu trwającego od 2008 roku światowego kryzysu finansowego i gospodarczego można mówić o „renesansie” koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, czy raczej o jej upad-

ku? W jakim stopniu uwzględnione są postulaty zawarte w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w aktualnej polityce gospodarczej oraz społecznej Polski oraz Niemiec? Jakie zagrożenia, ale także jakie szanse niesie ze sobą integracja europejska i globalizacja dla Polski oraz tworzonego od 1989 roku systemu społeczno-ekonomicznego? Jaka jest wzajemna zależność pomiędzy modelem społecznej gospodarki rynkowej a integracją europejską oraz światowym kryzysem ekonomicznym po 2008 roku? Czy globalizacja oznacza ostateczny koniec państwa opiekuńczego i społecznej gospodarki rynkowej? Jaka powinna być rola państwa w polityce ekonomicznej oraz polityce społecznej z punktu widzenia koncepcji społecznej gospodarki rynkowej? Odpowiedzi na te pytania autor próbował udzielić w kontekście ewolucji niemieckiego oraz polskiego systemu politycznego, społecznego oraz ekonomicznego.

Struktura pracy oparta jest na układzie problemowo-chronologicznym, który wydaje się najwłaściwszy do ukazania współzależności systemów politycznych oraz społeczno-gospodarczych analizowanych państw. Ponadto taki układ pozwala na uporządkowanie prezentowanych zagadnień oraz wyników badań, dzięki czemu monografia charakteryzuje się nie tylko aspektem poznawczym, lecz również utylitarnym. Książka ma charakter analizy politologicznej, jednak trudno jest zrozumieć analizowane w niej zjawiska oraz procesy bez rozważań natury ekonomicznej, historycznej, prawnej czy socjologicznej. Praca w przeważającej mierze opiera się na weryfikacji postawionych tez i pytań badawczych z punktu widzenia teorii ordoliberalnej. Niemniej jednak w dokonanych ocenach wykorzystano również teorię systemów, teorię konstruktywistyczną czy wspomnianą już teorię realistyczną.

Unikalność zjawiska transformacji systemowej, a także odmienność polskich i niemieckich doświadczeń i uwarunkowań historycznych powodują, że do weryfikacji postawionych w niniejszej pracy hipotez oraz pytań badawczych zastosowanych zostało kilka metod badawczych. Pierwszą z nich jest analiza historyczna, która umożliwiała przedstawienie historycznych uwarunkowań implementacji koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech oraz w Polsce. Metoda historyczna umożliwiła również przeprowadzenie analizy uwarunkowań historycznych polskich przemian systemowych po 1989 roku. Drugą zastosowaną metodą badawczą jest analiza komparatystyczna, za pomocą której autor dokonał analizy polskiego i niemieckiego systemu politycznego oraz współczesnej polskiej i niemieckiej polityki społecznej oraz gospodarczej. Autor korzystał również z metody dedukcyjnej (tzw. „od ogółu do szczegółu”), wykorzystanej przede wszystkim do analizy dokumentów oraz metody analizy teoretycznej wybranych publikacji naukowych, co pozwala na konfrontację stawianych przez innych badaczy tez oraz hipotez dotyczących polskiej i niemieckiej polityki gospodarczej i społecznej. Dokładna i szczegółowa analiza nie-

mieckich doświadczeń oraz rozwiązań w implementacji społecznej gospodarki rynkowej oraz porównanie ich do reform przeprowadzonych w Polsce wydaje się być najbardziej odpowiednim sposobem na weryfikację postawionych tez oraz uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Kolejną metodą, która została użyta, to analiza wybranych danych statystycznych, za pomocą której autor obrazuje skutki realizacji wybranych polityk.

Rozdział pierwszy, pt. „Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa” przedstawia przede wszystkim teoretyczne aspekty ordoliberalizmu i koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Poprzez analizę dorobku naukowego takich klasyków niemieckiego liberalizmu, jak: Wilhelm Röpke, Aleksander Rüstow, Franz Böhm, Alfred Müller-Armack, Walter Eucken czy Ludwig Erhard, ukazana została różnorodność i kompleksowość teorii ordoliberalnej, która posłużyła do budowy w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej systemu politycznego i społeczno-gospodarczego opartego na społecznej gospodarce rynkowej. Literatura niemieckojęzyczna na ten temat jest wyjątkowo bogata i obszerna. Również na polskim gruncie naukowym odnajdziemy badaczy, którzy swoje prace poświęcili zagadnieniom związanym z niemieckim liberalizmem. Należą do nich, cytowani w niniejszej publikacji: Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz, Maciej Bałtowski, Michał Miszewski, Tadeusz Włudyka czy Robert Włodarczyk. W rozdziale tym autor podejmuje również próbę umiejscowienia ordoliberalizmu pośród innych koncepcji ekonomicznych oraz przedstawia proces implementacji i ewolucji niemieckiego modelu społecznej gospodarki rynkowej, ukazując jednocześnie dylematy oraz kontrowersje, jakie towarzyszyły temu procesowi.

W rozdziale drugim, zatytułowanym „Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze w Polsce po 1989 roku”, zaprezentowana została polska transformacja systemowa po 1989 roku. W pierwszej części rozdziału autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, czym jest proces transformacji i jakie są jego cele. Wbrew pozorom udzielenie jednoznacznej dopowiedzi na to pytanie nie jest tak proste i oczywiste, jak mogłoby się powszechnie wydawać. Wynika to z faktu, że proces każdej przemiany systemowej jest niepowtarzalny oraz uzależniony od specyfiki danego państwa, jego uwarunkowań wewnętrznych oraz zewnętrznych.

Drugi rozdział stanowi także analizę przyczyn oraz skutków upadku socjalizmu i gospodarki centralnie sterowanej w Polsce. W świetle prowadzonych przez licznych naukowców badań można postawić tezę, że główną przyczyną upadku komunizmu w Europie była jego niewydolność w sferze ekonomicznej, a nie ideologicznej. Problemy gospodarcze bloku wschodniego przyczyniły się do liberalizacji polityki wewnętrznej oraz zewnętrznej ówczesnych władz ZSRR, co z kolei umożliwiło inicjację przemian w pozostałych europejskich państwach socjalistycznych. Dodatkowo zły stan polskiej gospodarki oraz nawarstwiający się problemy społeczne dały impuls do rozmów pomiędzy komunistycznymi elitami

a opozycją. Ich następstwem były obrady „okrągłego stołu”, w wyniku których został w Polsce rozpoczęty proces transformacji politycznej oraz gospodarczej. Rozdział drugi ukazuje również skutki przemian systemowych, zarówno w sferze politycznej, jak i społeczno-ekonomicznej.

Rozdział trzeci, pt. „Analiza porównawcza polskiego i niemieckiego systemu politycznego i społeczno-gospodarczego w aspekcie społecznej gospodarki rynkowej” przedstawia współczesny system polityczny, społeczny oraz ekonomiczny Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Federalnej Niemiec. W tej części pracy dokonana została analiza instytucjonalno-prawna głównych elementów oraz podmiotów składających się na system polityczny obydwu analizowanych państw. Szczegółowej analizie poddano zwłaszcza zapisy tekstów konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz konstytucji Republiki Federalnej Niemiec oraz innych aktów normatywnych. Podkreślone również zostały różnice pomiędzy polskim a niemieckim systemem politycznym, wynikające głównie z faktu, że Polska jest państwem unitarnym, a Niemcy – federalnym. W tej części pracy ukazane zostały także liczne podobieństwa pomiędzy państwami w obszarze rozwiązań ustrojowych na poziomie systemu politycznego.

W rozdziale tym analizie komparatystycznej poddano również współczesną politykę ekonomiczną oraz politykę społeczną Polski oraz Niemiec przez pryzmat koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Szczególną uwagę poświęcono zadaniom państwa w kształtowaniu obydwu polityk, a zwłaszcza polityki konkurencji, pełniącej kluczową rolę w krajach o modelu społecznej gospodarki rynkowej. Autor analizuje również kształt oraz funkcję polityki podatkowej i budżetowej, a także pieniężnej i walutowej będącymi kolejnymi istotnymi aspektami badanej koncepcji. W dalszej części rozdziału analizowana jest polityka zatrudnienia oraz system zabezpieczeń rynku pracy, jak również system emerytalno-rentowy oraz system opieki zdrowotnej. Szczególna uwaga została poświęcona na wzajemne zależności i powiązania pomiędzy polityką gospodarczą a polityką społeczną. Jak już wspomniano, perspektywa ta ma szczególne znaczenie w świetle koncepcji społecznej gospodarki rynkowej podkreślającej znaczenie spójności obydwu polityk.

Ostatni, czwarty rozdział, zatytułowany „System ekonomiczno-społeczny Polski w dobie globalizacji i integracji. Szanse i zagrożenia” poświęcony jest zagadnieniom związanym z globalizacją i integracją europejską. Mimo licznych badań oraz dużej liczby publikacji, tematyka związana z globalizacją i integracją europejską nadal stanowi jeden z kluczowych, a zarazem nieodłącznych obszarów analiz w kontekście polskich przemian systemowych po 1989 roku. Nie da się rzetelnie pisać o polskiej transformacji w oderwaniu od analizy procesów globalizacyjnych i integracyjnych. Upadek systemu socjalistycznego w Polsce, w wyniku którego zapoczątkowano demokratyczne i wolnorynkowe przemiany,

zbiegł się kolejną falą globalizacji oraz procesem pogłębiania się integracji europejskiej. Oznacza to, że przez ostatnie 25 lat modernizacji państwa polskiego te trzy procesy (transformacji, globalizacji i integracji europejskiej) przebiegały równolegle. Dla naukowców zajmujących się powyższą problematyką stanowi to duże wyzwanie, ponieważ trudno jest jednoznacznie określić, jakie znaczenie miał każdy z tych procesów na przeprowadzane w Polsce reformy. W rozdziale tym, autor stara się ocenić wpływ globalizacji na przemiany systemowe w Polsce oraz określić szanse, zagrożenia i wyzwania wiążące się z tym procesem. Kolejnym elementem rozdziału jest próba oceny wpływu integracji europejskiej na przebieg procesu transformacji. W tym miejscu autor bada rolę i znaczenie Polski w Unii Europejskiej oraz dokonuje bilansu szans i zagrożeń związanych z członkostwem w tej organizacji.

Ostatnia część rozdziału czwartego to także próba określenia perspektywy rozwoju koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w dobie globalizacji i integracji europejskiej. Kryzys finansowy i ekonomiczny, który rozpoczął się w 2008 roku obnażył słabości systemu kapitalistycznego. Liczne problemy trapiące od kilku lat gospodarkę światową, w połączeniu z dewaluacją doktryny neoliberalnej, otworzyły przestrzeń dla tworzenia nowych rozwiązań, a także przyczyniły się do renesansu wielu zapomnianych teorii oraz koncepcji, w tym także analizowanej na kanwie niniejszej rozprawy teorii ordoliberalnej i koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. W tym miejscu autor próbuje obronić tezę, że współczesny kryzys finansowy i ekonomiczny w dużym stopniu spowodowany był brakiem stosowania reguł określonych w modelu społecznej gospodarki rynkowej na poziomie globalnym.

Monografię wieńczy zakończenie, podsumowujące wcześniejsze analizy. Stanowi ono ważny element rozprawy, gdyż ujęte w nim zostały najważniejsze wnioski z przeprowadzonych badań. Podjęto w nim również próbę odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze.

Na końcu pracy umieszczona została bibliografia, w której zawarto wykorzystane w pracy dokumenty, akty normatywne, raporty, a także prace zwarte oraz artykuły naukowe. W bibliografii wymieniono również publikacje prasowe oraz wybrane źródła internetowe. Tematyka pracy w naturalny sposób przyczyniła się do tego, że trzonem bazy bibliograficznej są źródła polsko- i niemieckojęzyczne, aczkolwiek autor uwzględnił również kluczowe pozycje anglojęzyczne.